

műhely

HÁY JÁNOS

Írjak, ne írjak

ARANY JÁNOS

A legmagyarabb magyar költő, a nemzeti character (később karakter, majd jellem) megteremtője, s egyben képviselője, a nemzeti költészet létrehozója és alapköve, a magyar nyelv mestere (bár itt meg kell jegyezni, hogy nem kedvelte a nyelvőr-ködést, a nyelv folyamatos és eleven változásában hitt), a magyar költészet virtuóza, a népi és nemzeti szintetizálója... Ha belekukkantunk a szerzőnket kanonizáló iratokba, se szeri, se száma az efféle meghatározásnak. Aranynak már életében elkezdtek hordani a követ a szobortalapzathoz, aztán vödörszám az olvasztott ércet. Egy áradozó jelző, egy vödör bronz, csorgott az életműre a forró anyag, ahogyan a mesében a farkasra, s lettek egyre inkább súlyosabbak a sokezer oldalak, s persze a személyiség is, amelyik ezeken az átércesedett oldalakon ül, mert Aranyt csak ülve tudjuk elképzelni. Már fiatalon is olyan volt, akinek meg kellett pihennie. Ő volt az, aki eleve bácsinak született, senki nem tudja elképzelni, hogy volt annyi idős, mint Petőfi, s hogy valójában csak hat évvel több a lángelkű ifjúnál. Aranyt csak ülve tudjuk látni, néha egy margitszigeti vagy városligeti padon, de leginkább szobortalapzaton. A lénye nem szoborszerű, hanem maga a szobor. A farkasról a szőr égett le, kopasz lett szerzőnkről meg a közvetlenség, messi lett. Holott minden irodalmi elevenségnek alapja a közvetlen érintés: ami nem tud megérinteni, az művészileg nincs, s Arany bekerült a nincsek tárházába, ahol immáron nem mint művészethez nyúlunk, hanem mint idolhoz, a különböző művészeti, nemzeti és társadalmi ideológiák megtestesítőjéhez. Persze, hogy így alakult, Arany is tehetett róla.

Az 1817-ben Nagyszalontán, bizonytalan melyik márciusi napon (másra emlékeznek a szülők és mást mutat a keresztlevél) született kisfiú az öreg szülők szemé fénye volt. Kilencedik gyerek, de abból csak egy nővére maradt életben, aki lehetett volna akár az anyja is, hisz Arany a saját unokaöccsével volt egyidős. A gyenge fizikumú, betegeskedő kis parasztgyerek élete úgy indul, ahogyan egy különösen jó képességekkel megáldott gyereké: kiváló tanulmányok, mindenben kitűnő, van jövő előtte. A közösség el tudja képzelni, hogy ebből a legénykéből, ha a sors is úgy akarja, kitanul, s lesz a városka tanítója, jegyzője, papja. Egy szegény család fantáziája eddig terjed, s kicsit még ettől is megretten. A vágyakat nem módosítja, hogy már Nagyszalontán mutatkozik némi plusz tehetség: egész kisgyerekként keresztülolvassa a városka összes könyvét, a Bibliából már iskola előtt, hallomás alapján tud kívülről passzusokat, de a szent könyv mellé később felzárkóznak a 18. század költői is. Olyan hely ez, hogy épp ekkorra érkezett ide a

18. század. S persze a vásárosok révén a ponyvairodalom detektív- és rémtörténete is eléri, amelyek dramaturgiája és témája később a balladákban vagy az eposzokban evidensen visszaköszön. Gondoljunk csak az *Ágnes asszonyra*, vagy a *Tetemre hívásra*, vagy hogy mennyire csak a cselekménygörgetésről szól a *Toldi* utolsó három éneke.

Az olvasmányokkal ritmusban elindul a versfaragás is. Miért ne tudnék én hasonlót csinálni, gondolhatta a kisfiú, hisz elég silány versek voltak a kor kalendáriumaiban, meg ő már egész kicsiként olyan gyerek volt, aki tudott szavalni, és szívesen tette is azt, rajta volt a ritmuson. Ő az a gyerektípus, akire minden szülő vágyik: jó tanuló, szófogadó, akivel, ha megkérik, szavalj Jancsika, a szülők soha nem égnék le. „Arra emlékszem – írja önéletrajzi levelében Gyulai Pálnak (1855) –, hogy mielőtt a nagyobb világ tudná, a szalontai kis világ s a környék akkor már ismert, mint afféle poétát, s ez nem kevésbé hízelgett hiúságomnak.” Mindez nem riasztja meg, inkább büszkévé teszi a szülőket, akikhez való kötődéséről ekként ír ugyanitt: „szerettek is az öregség minden vonzalmával, mindig körükben tartottak, s rendkívül vallásosak lévén, e hajlam rám is korán elragadt: az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngé lelkemnek, s a kis bogárhátú viskó szentegyház vala, hol fülem soha egy trágár szót nem hallott, nem lévén cseléd vagy más lakó, mint öreg szüleim és én. Azt hiszem, hogy a kora komolyság ettől van kedélyemben.” Az apa is komoly volt, eleve, nem csak az életkor miatt. Protestáns, puritán világ, a felszabadultság pazarlás. Szegények, bár nem nincstelenek, kicsi föld, kicsi ház van. A 14 éves diáknak mégis segédtanítóskodnia kell, hogy összegyűjtse a pénzt a debreceni kollégiumra, és 1833-ban be is iratkozik.

Ám hiába a gondos nevelés és jellembeli komolyság, a dolgok másképp alakulnak. A kiszámítható jövő elébe néző, immáron debreceni diák pár év tanulás, egy év kisélyszállási néptanítóskodást követően otthagyja az iskolát, és felcsap színésznek. Azt érezte, hogy valami más akar lenni, nem tanító, nem városi hivatalnok, valami különleges, talán festő, szobrász, művész, s végül, e vágyat beteljesítendő, a kor divatos művészajánlatával él. „Fáncsics László jeles színtársaságot tartván akkor Debrecenben, én, ha már szobrász nem lehetek Ferenczy mellett, könynyebbnek találtam Thalia zászlaja alá esküdni.” Felcsap, s elkezdődik Arany egyetlen kispolgáritól eltérő éve. Debrecenben még egész jól érzi magát, bár nem nagy tehetség a színi pályán. Szépen szaval, de mozgása nem kielégítő. Ha marad a társulat ott, talán színész válik belőle, ám a társulatnak mennie kell, a vándorlás végpontja – legalábbis Aranyak – Máramarossziget. A levél erről így beszél: „Ha volt is kedvem a színészethez, amint hiszem, Debrecenben, jó társaságnál volt, végképp elment az, e lumpok közt; amellet az öntudat kígyói, szegény apám sanyarú nyugtalansága, martak éjjel-nappal. Magányosan bolyongék Sziget hegyein, az Iza partján, elmélkedtem, vezekeltem. Egy nap hasonló gyötrelmek közt álom ért rám – jó édesanyámat halva láttam. A benyomás oly erős volt, hogy többé nem vethetém ki fejemből, ellenállhatatlan ösztönt érzék hazamenni.” Arany a mondén élettől megundorodik, az undort elősegíti, hogy a fiatal szubrett, Klarcsi kisaszszony, akibe szerelmes, ágyra akarja vinni, akkor, amikor Aranyánál a test és a lélek még korántsem járt egy ritmusra. Ez a kis kaland felerősíti benne az egész életét végigkísérő egyik alapvető jellemvonását, a beteges lelkiismeretfurdalást. Hibának

tartja, hogy kis időre is háttal fordított a szokványos életútnak, az önvádat tovább erősítette, hogy tékozló fiúként visszatérve Szalontára apját vakon találja, anyja pedig pár hét múlva meghal. Soha többet kalandos élet, mondhatta magának, hivatalt vállal, és elveszi feleségül Ercsey Juliannát, egy helybeli ügyvéd házasságon kívül született árváját, s hamarosan megszületik két gyereke, Juliska (1841) és László (1844). Nem akarja szobrosítani magát, de mint befutott költő, aki Gyulai bizalmára számít és épít, azt kéri a levélben, hogy ez a makula ne szerepeljen kifejtve a róla szóló életrajzban. „E szakaszát életemnek, írja, csupán így szeretném összefoglalni: 'Néhány havi sanyarú vándorlás s hányattatás után, mi életében fordulóponthoz képez, ugyanazon év nyarán, már Szalontán leljük őt stb.'”

Aranynek egész életén át központi kérdés volt, hogy semmi olyan ne derüljön ki róla, ami ellentmondásban van az önmagáról alkotott képpel, a szerény, visszafogott ember képével, valamint a nemzeti költő szerepkörével. Még a versekben is elkerült mindent, ami ezt a morális evidenciát besározhatta volna. Ekként dolgozott ő is a maga szobrán, holott a ráaggatott jelzőkkel ellentétben korántsem volt annyira masszív alkat. Volt inkább szorongó és visszahúzó, félénk és zárkózott, szorgalmas és pedáns, a rosszkedvre, a betegségekre, az önkritikára, sőt, az önmarcangolásra hajlamos. Hangulathullámzások kísértették örökösen, mondhatjuk mai meghatározásban, hogy mániás-depressziós volt, vagy bipoláris, amely jellemvonást amúgy a magyar faj egyik alapjellemzőjének tartotta (lásd *Toldi* indulatkitöréseit és hallgatagságát): a sírva vigadó nemzet. Ekként azonosítva magát a nemzettel, helyesebben a saját jellemvonásait a nemzetinek vélt karakterrel. A nemzet végzete a saját végzetem, a boldogságra való képtelenség a nemzet boldogságra való képtelensége. A saját magából leképzett, ám hite szerint abszolút törvények igazgatta örök magyart akarja megteremteni, a nemzeti mintát. Holott hányfélék is vagyunk, inkább nem sorolom.

Zárkózott és magányos volt, kis időket leszámítva. A Petőfi-barátság idején nem. Élete során épp oda ért, ahová az önértékelése vágyta. Ám ezek a vágyak ritkán teljesülnek zökkenőmentesen. Mert bár nem volt kimondva, mint a szeretett barátánál, hogy gigantikus dicsőség a mérce, de az volt, s persze ez hogyan is állhatott volna fenn állandóan, pláne egy életen át. Úgyhogy magányának nagyrészt a túlérzékenység, ma inkább úgy mondanánk: a narcisztikus egó miatti sértődékenység volt az oka. Bármit hajlamos volt félreérteni, s gyötrődni miatta. Később, mikor a kozmopolita költészet ellen kikel versben (*Kozmopolita költészet*, 1877), épp ezzel a sértődéssel élnek vissza a mellette mozgó hírhozók, s hitetik vele el vele, hogy őt akarják meggyalázni az új költők, s Arany belemegy olyan fiatal pályatársak megrovásába és megítélésébe, mint Reviczky, Komjáthy, akik, amúgy nem rejtve véka alá, rajongva szerették őt.

Ez a kiábrándultságra hajlamos, sérülékeny és szenzibilis énkarakter az életművet meghatározó művekben alig látszik. Vagy talán két helyütt mégis: a pályát indító *Az elveszett alkotmányban* (1845) s a pályát záró *Őszikékben*. Mindkét időszakban önmagának ír, s ezért a saját kedv és akarat uralja a szövegeket. *Az elveszett alkotmányban* a magyar valóság kegyetlen kritikája jelenik meg, s Arany rendkívül sötét világgépe, hogy ebből nincs kiút, mert az emberi jellem reménytelenül önző, kapzsi és haszonleső. Ahogy a későbbi pályatárs Móricz írja: itt bátor

tudott lenni Arany. De ezt követően, írja Móricz „nem mert nagyot cselekedni, csak ügyes dolgot csinált... Szegény Arany, a legbátrabb ember tudott volna lenni, ha mert volna, de nem mert. Nem mert, mert szegényt megijesztette az élet. Tizenhét éves korában ment keresztül a lelki összeomlásokon, s a család és a pénz gondjába süllyedt, s távolról sem pendíthetett meg olyan hűrt a lanton, amely diszszonáns hangot adhatott.” De *Az elveszett alkotmány* idején még mert. Bár épp ezen a művön tapogatható le nagyon látványosan a változás, a bátorság sutba dobása. A mű befejezése, a mítoszba futtatott hepiend jelzi, hogy Arany képes és hajlamos a külső elvárások hatására bármerre, akár az eredeti szándéktól eltérő irányba is modulálni a művet. Még benne van a szövegben, amikor meglátja a Kisfaludy Társaság kiírását vígeposztra. Bár elvileg letett a költészetről, a művészetekkel való kacérkodás, azt írja, „a házasságomig tartott, akkor fölvettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más.” Ám a kiírás ínycsiklandó. „Engem egyrésztől a 25 arany csiklandott – szerettem volna látni, hogy érez az ember, ha irodalmi téren jutalmat kap; másrészt úgy sem volt mit féltennem ismeretlen nevemen.” Így válik a bátor műből pályamunka, s a következő megmutatkozás immáron eleve pályaműnek készül. „Úgy véltem, hogy már most megállapodnom nem lehet, s 1846-ra népies költői beszély lévén feladva, még az év nyarán írtam Toldit.” Ha belekukkantunk a mondatba, rögvést látszik, hogy a pontosan fogalmazó Arany jelzi: ez egy feladat volt, ha más lett volna a feladat, hogy Zrínyi klasszikus modorában készüljön valami, akkor azt csinálja. Így születik meg az a népies mű, ami ráállítja immáron elkerülhetetlenül Aranyt az írói pályára, meghozza az országos sikert, az íróársak elismerését, s nem utolsósorban Petőfi barátságát. Holott, ha pontosan értelmezzük a művet, szinte szemet szúr, hogy Petőfi és Arany teljesen másképpen gondolkodik a világról, különösképp a társadalomról. Ám a szöveg lenyűgöző ereje mindezt elrejti a jóbarát elől, ahogyan Petőfi gigantikus nagysága elrejti Arany elől a közöttük lévő különbségeket. Mert a *Toldi* nem mond mást, minthogy a világ rendben van, ha mindenki arra a helyre kerül, ami amúgy is a jussa. Toldi, aki ki lett ebrudalva az örökségből, szükséges, hogy visszakerüljön a király szolgálatába, a nemesi kasztba. Ha ismeri az ember az Arany család történetét, tudvalevő, hogy még Arany apja is harcolt a Bocskaitól kapott, Mária Terézia által elvesztett nemesség visszaszerzéséért. A *Toldi* bizonyos értelemben az Arany család társadalmi rehabilitációja, de ezen túl a király, a nemesség, a nép, a társadalmi hierarchia krédója is. Már ebből a szövegből kiolvasható Arany egyértelmű nemzetkonceptiója: a nemzetet a király, a nemesség és a nép együttese alkotja. Toldi a feltörekvő nép archetípusa, nemzeti hős és jelkép. Az érzelmek irányította igazság követője, amelynek megzabolázója és kanalizálója az objektív igazságot képviselő király. Ez sehogy sem egyeztethető össze a királyakasztásra buzdító Petőfi nézeteivel. Petőfi a nép, Arany a nemzet, Petőfi a forradalom, Arany a tradíció, Petőfi a haladás, Arany a nyugodt reformok, Petőfi a népi költészet, Arany a nemzeti, Petőfi az alanyiség, Arany a tárgyiasultság, Petőfi a hevültség, Arany a nyugalom, Petőfi a zsenitudat, Arany, a tanulás, s persze Petőfi a nemzetbe épp belépő új seprű, Arany a törzsökös tag. Kettejük barátságában megképződik a haza és haladás eszménye, a részleges együttállás, s persze a fogalmak mögé bepakolható ideológiai különbségek is. Ugyanakkor nem

hagyható figyelmen kívül, hogy nem pusztán alkati okai vannak kettejük különbözőségének: a pályára korábban kerülő Petőfi a maga eszmeiségének alapjait már olyan mértékben megteremtette, hogy a jóbarátnak kénytelen-kelletlen annak árnyékában, ahhoz viszonyulva kellett meghatároznia önmagát. Arany már nem lehetett például lángoszlop, mert ez a szerep már le lett pacsizva előtte.

A *Toldi* naiv és egyszerű történet. Megteremtődik benne a nemzeti hős karaktere, ami Kukorica Jancsi nem lehetett, hisz ő túl játékos, túl meseszerű. Miklós tele van valóságossággal, s ezt kiegészítik a csodás fordulatok, de nem írják fölül; gigantikus ereje van, s egy evidens célja. E műben jön létre az a nemzeti karakter, amittől a mai napig nem tudunk szabadulni. Toldi Miklós a félreértelmezett nemzeti hős idolja. A jogtalanul a világ peremére került magyaré, aki hihetetlen bátorságával, akaratával megküzd az idegen erővel, s rehabilitálja a világrendet. Ettől fogva nincs is más célja Aranyynak, mint tovább erősíteni ezt a nemzeti karaktert. Számára az isten, haza, család, költészet morális evidencia. A neve bármelyik jobboldali párt zászlajára felkerülhetne, s persze Aranyon kívül akkor mindenki jobban járna, nem kéne a nemzeti ideológia középszerű csahosaival szembetalálkoznunk úton-útfélen.

Arany a célját leginkább a múlt történeteire épülő eposzok megírásában látja elérhetőnek. A nemzeti eposz, aminek igazságalapja a megtörtént mag, vagy a nép száján megőrzött legenda, lesz az ő terepe. Az olvasók is mint epikusra néznek rá, a lírai költeményeket nem kíséri túl nagy figyelem. Hamarosan megszületik a *Toldi estéje* (1847–48) s persze jóval később a *Toldi szerelme* (1863–79) is. Mondhatni ez az egyetlen terv, amit Arany maradéktalanul végigcsinál. Ha megvizsgáljuk e három művet, látszik, hogy szerzőnk elmozdul a *Toldi I* népiességétől, részben mert a helyszínnek megváltoznak, nincs már az idillikus vidék, mint korábban volt, de van királyi udvar, részben mert észreveszi a világirodalmi változásokat, Gogol *Köpnövegét* le is fordítja. Az elmozdulás révén megjelenik a mélyebb lélek- és jellemábrázolás, s mindenekelőtt tovább erősödik a részletgazdagság, ami Arany költészetének talán leglenyűgözőbb sajátossága. Senki nem tud olyan plasztikusan ábrázolni, figyelve az apró részletekre is, elég csak a *Családi kör* (1851) indító versszakára, az éji bogár leírására gondolni, de persze se szeri, se száma a példák-nak. Valahai képzőművészeti érdeklődését le sem tudná tagadni, olyan észrevételei vannak („Ballag egy cica is – bogarászni restel – / Óvakodva lépked hosszan elnyult testtel, / Meg-megáll, körülnéz: most kapja, hirtelen / Egy iramodással a pitvarba terem.”), olyan észrevételei, amire csak azt lehet mondani, hát tényleg pont úgy van. S ha a macskáról tudjuk, hogy épp így sompolyog, minden másról is elhiszük, hogy úgy van, ahogyan leírva van.

Fejet hajtva az eposzok költői művessége s a plasztikus képábrázolás előtt, nem feledhetjük, hogy ezek az eposzok a *Bovaryné* után a Dosztojevszkij-regények megszületésének idején, nagy részük Balzac halálát követően íródnak, amikor a polgári elvárás a lélek- és jellemábrázolásra egyre inkább a regény és a dráma vonatkozásában lesz, a költői formák pedig megmaradnak az individuum bányaterepének, s hogy bármennyire is mélabúsan fejlődik a magyar társadalom, fejlődése épp az aranyi iránnyal ellenkező irányba megy. Hiába a pontos leírások, helyzet- és lélekboncolgatások, az eposzokból mégiscsak a *Toldi I* tud megmaradni a közgondolkodásban, mert épp ez az egy, amit gyerekirodalomként lehet

értelmezni. A világ mélyebb megértéséhez a felnőtt olvasó már nem folyamodik eposzhoz. Nem érdekli, hogy a *Buda halálában* mennyire tud emberi lenni Attila, mert ha Attiláról akar olvasni, hamarabb talál jól megírt történelmi regényt, ha meg emberi vonatkozásokról, akkor ott a mindenkori kortárs irodalom. Ezen túl is vannak problémák az epikus költészettel, eposzokkal, beszélyekkel és balladákkal. Arany epikus alkat, ám mégsem lett volna jó regényíró. Ha a történeteket megfosztjuk a költői kellékektől, rögvést látjuk, hogy rém egyszerű, mondhatni primitív a sztorilájn: a *Tetemre hívás* mögött egy egyszerű szerelmi halál van, s csak azért tud lenyűgözni, mert a versieség lehetőséget biztosít olyan nyelvi eszközök használatára, amelyek kiemelnek az epikus térből, valamint a kihagyásos szerkesztésre, ami miatt rám mint olvasóra van bízva a sztori kiegészítése. Ezek a művek az ügyetlen vagy túl egyszerű cselekménygörgetés miatt (beleértve a *Toldit* is) prózában halálra lennének ítélve. És általánosságban is ki lehet mondani, hogy az epikus költészet, az eposz vagy a ballada tulajdonképpen búvóhelye azoknak az alkotóknak, akik nem tudnak prózát írni, hisz a költői eszköztár elfedi az ügyetlen cselekménygörgetést és a felületes lélekábrázolást.

Arany már a *Toldi* esetében az elvárásnak akar megfelelni, feladatot teljesít, s ez végigkíséri az egész életét. „Tudom, bevallom gyöngeségemet; / Nem dolgozom, csak ha *valami* hajt; / Egyébkor lusta mélabú temet, / Mely elefántnak néz szűnyognyi bajt” (*Bolond Istók*, Második ének, 1873). Tisztesség és szorgalom a vezérlő csillag, a feladatok elvégzése. A deviancia nem az ő terepe. S minthogy a *Toldi* sikeresen felelt meg az elvárásoknak, logikus, hogy kisebb módosításokkal, változtatásokkal, de nem akarja ezt a terepet elhagyni. Az elvárásoknak való megfelelés, úgy tűnik, a magyar irodalom és kultúra alapfertőzése, mióta a kulturális piac megjelent. Mintha nem mernének az írók kockázatot vállalni, hogy egy általuk és csakis önmaguk meggyőződésére épülő esztétikai irányt végigcsináljanak. Talán túl kicsi a piac, s az alkotó fél kockáztatni, fél az elbukástól, fél, hogy nem bírja szusszal addig, amíg az új esztétikai paradigma megvívja a maga, adott esetben évekig is eltartó csatáját, hogy aztán az irodalmi diskurzus centrumába kerüljön. Persze ebből evidensen következik, hogy az alkotók archív felvetések mögé sorakoznak fel, hiszen az elvárások, még a korszerűnek ható elvárások is (elég csak a *Nyugatra* utalni) mindig konzervatívak, s mindig az ismert és az addigi irodalmi beszédmódot nem feldúló megszólalásokat támogatják. Ráadásul az elvárások nem pusztán esztétikai felvetésekkel élnek, tematikailag is kötnek, legtöbbször azt akarják, hogy az író írjon a köznek, a köz gondjairól. Közösségi igényeket fogalmaznak meg, s minden csoportban e tekintetben a legkisebb közös többszörös a közélet. Művészileg életveszély ebbe az utcába bemenni, de megélhetést biztosít, s az alkotó észre sem veszi, hisz épp tapsviharban él és jómódban, hogy a publicisztikus tartalom megfogalmazása közben elúszik a lét súlyait cipelő hajó. Marad az itt és most felülete, holott a műalkotás tétje épp az volna, hogy megragadja a lét egészét, természetesen nem feledve a felületet sem.

Arany különösen ki van szolgáltatva ennek a veszélynek, mivel idegenkedik az én lírai elragadtatásától, nem is teremti meg azt az önerzeti magot, aminek ízlésitéletein eldőlhetne, mi jó és mi nem. Mások mondják meg. Ilyen módon Arany örök vonatkozási pont azon költők, írók számára, akik sem formai, sem tartalmi téren

nem mernek kockáztatni. Költészetének ideológiai célja van: megteremteni a nemzetet, ahol a művelt rétegek közé emelkedik a nép, s a király csak afféle nagytestvér; ahol közös múltunk van (nem utolsósorban az Arany által létrehozott eposzok révén), ahol egy nemzet él egy országban, persze a magyar. Az elvárásokat úgy értelmezi, hogy egy homogén nemzet mögé kell megteremteni a kultúrát, amely homogén nemzet amúgy nincs, ám ez a nincs csak évtizedekkel később derül ki számára. Az elvárások véghezvitele megerősíti benne a szándékot, hogy a személyességre épülő lírával le kell számolni, helyesebben magával a személyességgel, s az individuális érzelmvilág helyett a verset közösségi érzelmre kell építeni. Ilyen formán válik Arany költészete tulajdonképpen éntmentes övezetté. Tökéletes az énfelszámolás, az életműben alig akad lírai költemény. Nincs szerelmi líra. Talán ebben világirodalmi szinten is egyedülálló! Némikor a múlt elmúltán, vagy a barátok elvesztésén való nosztalgiázásban érhető tetten valamelyest az egyéni érzelem (*A lejtőn*, 1857, *Ősz felé*, 1862). De még a lírainak nevezett költeményeinek nagy része is költői elbeszélés vagy életkép, amiben az Arany által favorizált tárgyiaszággal találkozhatunk. (Sokszor maga is él a versek esetében ezekkel a műfaji megjelölésekkel.) Épp akkor hoz ilyen döntést szerzőnk, amikor a világ költészete megszabadulni látszik a közösségi terhektől, s intenzíven menetel a lélekfeltárás irányába. Arany számára Homérosz a követendő hős, inkább akarna magyar Homérosz lenni, mintsem a prózai kül- és belvilágot feltáró magyar Baudelaire. „Minden hazugság, földön ami szép: / Csontváz, ijesztő a valódi kép; / Azt vérrel, hússal ékesíteni / Jer, jer költő!... hazudva isteni! // Nem a való hát: annak égi *mássza* / Lesz, amitől függ az ének varázsa” – írja a *Vojtina ars poétikájában*, s Arany költészete tényleg megteremti a valóságos Mása helyett Égi Mását, aminek fő jellemzője az erény lesz, egy olyan morális paradigma, aminek nincs keresnivalója a művészet terepén. Az égtükrökön egy teremtett valóság rajzolódik ki, s eltűnik vagy épp átalakul a tényleges való, megszűnik az egyén, és létrejön a közösség, amiben az individuális jegyek elhalványulnak az összekötő közös karakter mögött.

Hová tűnt Arany énje, kérdezhetnénk. Mi történt a pálya elején, miért nem meri játékba hozni? Mondhatjuk, ahogyan mondják is, hogy a szubjektum felszámolása erénye ennek a költészetnek, netán megajánlja a huszadik századi objektivitásra, tárgyiaszágra építő lírát. De nem adhatunk igazat, mert a szubjektum helyébe a neutrális valóság helyett egy nemzetkép fantomja lopakodik be, s a pazarul kidolgozott versekben diadalmaskodik is. Emiatt aztán akkor válnak vagy válhatnak élvezhetővé számunkra ezek a költemények, ha az identitásunk épp azonosulni tud az Arany-vers identitásával. Gyerekként rajongtam a történelmi balladákért, kivált a *Szondi két apródjáért*, az *V. Lászlóért*, a *walesi bárdokért*, mert az önértelmezésem erősen támaszkodott a közösségi azonosulásra, s ezek a balladák közösségképzők. Ám most csak úgy olvasom őket, ahogyan a 19. század történelmi festményeit nézem. Rálátok a szövegben megbújó érzelmre, de nem ragadnak magukkal. Látom a briliáns technikát, a virtuóz rímeket és ritmusokat, hogy soha nem engedne meg magának olyan slendriánságokat, mint Petőfi minden második versben. A technikai felelősségvállalás óriási, s ez mindenképpen a műalkotás egyik alappillére, ahogyan Arisztotelész is megírta már évezredekkel ezelőtt. De csak az egyik, épp a tanulható, épp az, ami a mesterség része, de a többi a lényeg, az

invenció, attól izzik fel minden. Tanulok tőle, ahogyan minden magyar költőnek tanulnia kell, de csak úgy, ahogyan a képzőn akot festeni és portrét. Az ügyességet tanulom el tőle. Ő az a festő, akiről mindenki tudja, hogy tud. A részletgazdagság lenyűgöző, a pontos megfigyelés páratlan a magyar költészetben, de ez sem emeli ki a verset a szándékolt üzenetek csapdájából.

A nemzeti festészet 19. századi kanonizált műveire, vagy a köztéri szobrászat hatalmas térplasztikáira legtöbbször úgy nézünk csak, mint emlékekre, soha nem műalkotásként. Sőt, sokszor már nem is úgy, mint amik részei a nemzeti emlékezetnek, hanem olyan műtárgyakra, amelyek emlékeztetnek arra, hogy valaha így emlékeztünk, így emlékezett a nemzet, ilyennek képzelte a múltját. Néha mosolygunk a pátoszon vagy egy-egy vicces történeten, hogy miképpen lett fejcserevel egy osztrák tábornok lovasszobrából Rákóczi-szobor, vagy latolgatjuk, hogy ki is az az ember, akit valaha annyira fontosnak tartottak, hogy három méteres szobrot kapott a várostól, a nemzettől és persze teret is elneveztek róla. És senki nem néz ránk emiatt úgy, mint nemzetárulókra. Az írott anyag, ami bekerült a kánonba, sokkal makacsabban tartja magát, mintha nem mernénk hozzányúlni, attól félve, hogy erre épül a nyelvünk, s ha kiemelünk ebből az épületből egy fontos sarokkövet, összedől az egész, holott nem. A szükséges tartó- és kötőanyag, már régen felszívódott ezekből az aktuális nyelvbe. Hogy élvezi-e valaki a *Buda halálát* vagy sem, hogy olvassa-e vagy sem, semmit nem jelent a nyelvi készsége, a kifejezés mélysége szempontjából. A nemzeti irodalomtörténet megteremtése bemerevítette a kötelezők listáját. A nyelvújítás előtti költőkkel bátran elbánunk, Gyöngyösi Istvánt, aki kétszáz éven át kielégítette a magyar olvasók irodalomvágyát, akihez amúgy Arany visszanyúl, seperc alatt kidobjuk az ablakon, de a kanonizált alapok megkérdőjelezésétől megrettenünk. Egy *Bánk bánt* soha nem mernénk átengedni a felejtésnek, s e döntésnek nincsenek esztétikai indokai, csak ideológiaiak.

Arany maga helyezi a saját költészetét ideológiai és morális alapokra. Számára eszmében a nemzet, életvitelben az erény az alapvetés. Erre támaszkodva írja a verseket, így vezeti az életét. Amikor színészből visszavedlik nagyszalontaivá, onnéttől tulajdonképpen, élete utolsó éveit leszámítva, hivatalt visz, méghozzá a legnagyobb pontossággal és becsületességgel. Nagyszalontai jegyző, tanító, aztán a forradalom alatt belügyminisztériumi fogalmazó, közben szerkeszti a *Nép Barátja* című lapot, ami félmillió példányszámot is elért, majd nagykorösi tanár (1851-től), utána igazgató titkár a Kisfaludy Társaságnál (1860-tól), itt is bejön két lap (a *Szépirodalmi Figyelő*, majd az Arany által gründolt *Koszorú*), végül az Akadémia titkára (1865–77-ig). „Nekem oly prózai – írja már 1847-ben Petőfinek –, oly kisszerű élet jutott, hogy hivatalos iratokon kívül akár az olvasást is elfelejteném.” Szüksége van az anyagi biztonságra. Bár a hivatal korántsem csak a megélhetésről szól, szól az én elől való menekülésről, a pöffeszkedő vagy épp lelkiismeretfurdalástól gyötördő én elől. Sokszor panaszolja, hogy a művek létrehozásához már azért nincs benne akarat, mert a hivatali munka kivesz belőle minden erőt. Ezért látatja ő maga, s a műveket forgató is látja, hogy mennyi munka maradt félbe, vagy fogalmazódott meg pusztán tervként. Elég csak a torzóban maradt hun-eposzt említeni, vagy a félbehagyott *Bolond Istókot*. Töredékeket írtam, mondja magáról, s hogy az élete is töredék, ám az elkészült munkák sem mondhatók kevésnek. De tény,

hogy Aranyban soha nem volt meg a mindent elsőprő teremteni vágyás. „Meddő napok! üres lapok! / Kezdet elég; de semmi vég. / Lesz-e idő valaha még, / Melyben erőt s kedvet kapok?” – írja az *Egy kis hipochondria* című versben, s kicsit viccesebben az *Eb* című kis szösszenetben: „Eh! mi a kő jutott hozzám, / Hogy nem megy az írka-fírka; / Hiába van toll kezemben, / Csak bámúlok, mint a birka” (1850). „Írjak? ne írjak? egyre számolom / Határozatlan az öt ujjomon. / Nem írni, vétek; írni, kész harag... / De mikor Bikfic is verset farag! / Eh, félre tőlem együgyű szerénység!” (1856). De bizony sokszor nem megy félre tőle az az együgyű szerénység. Örökösen kétségek kínozták, és nem pusztán az egyes művek kapcsán, hanem az egész pályaválasztás miatt is. „Miért is kellett nekem otthagyni békés magányomat? Miért e pályára léptem, mely egész életre boldogtalanná tett? Oly nyugodtan élnék, én egyszerű falusi jegyző, nem ismerve senkitől! De az ördög nem hagyott békét; első léptem sikere hiúvá tőn s vágyakat keltett bennem, melyek elvontak a mindennapi élet apró gondjaitól”. A kétségek egyik oka mindenképpen az, hogy az én kiiktatásával valójában kiöli magából a teremtő öntudatot is, azt az erőt, ami menlevelet ad minden létrehozott műnek. Ugyanakkor érdekes módon a személyesség talán épp a műlétrehozás terén való botladozásában érhető tetten, mert bármennyire is rejtegeti énjét, magánvilágát, ahol az ideggyengeség és az egyéb egészségügyi problémák, vese és léguti bántalmak (valamint fülzúgás, fejfájás, fokozódó rövidlátás) már a harmincas éveiben felerősödnek, a verstermés gyakorisága vagy épp a verskút elapadása jelzi, hogy mennyire érzékeny és labilis lelkialkatú költőről van szó. Meg lehetne kockáztatni azt a megállapítást, hogy az én kiszervezése a költészetből attól való félelemből született, hogy ez a túlérzékeny privát én maga alá temeti a költői munkát. Bizonyos jeleit ennek a lírai művekben itt-ott fel is fedezhetjük. Az önsajnálattal s az érzélgősséggel van ahol árnyékot vet a versekre. Még az önmagát újra felvállaló öregkori költészetben, az *Őszi-kéklék*ben is, még itt is felvetődik a privát énkézelés problémája.

Művek hol vannak, hol nincsenek, de a hivatal van, s a vagyon gyűlik. Néha apró kölcsönök kamataiból, kis üzleti befektetések révén tovább gyarapszik. Arany élete s napi életvezetése egyáltalán nem felel meg a költőkről alkotott romantikus képnek. Rendkívül puritán volt és józan. Bort csak elvéve, egy-egy pohárral, erről egyik öregkori verse keserűen meg is emlékezik: „Kivel egykor én mulattam, / Többnyire már pad alatt van: / Én, ki a mámort kerültem, / Helyt maradék, hol leültem. // De, ha végignézek romján: / Oly sivár, dúlt e tivornyám! / Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég / Én is a pad alatt volnék?” (*Ez az élet...* 1878). A forradalom utáni vagyonszerzést leszámítva anyagi biztonságban él a család, és sok alkotóval ellentétben Arany hatalmas örökséget hagyott hátra (százötezer forintot). Úgy tűnik, hogy Arany számára csak ez a beszabályozott élet tudott támaszt adni. Ez tudta a lelki békétlenségét, idegi labilitását ellensúlyozni. Ez tartotta életben azt az embert, aki amúgy az öröme, a boldogságra egyáltalán nem volt fogékony. Az életet egy tragikus útnak látta, sokszor a saját szenvedéséért a nemzetet okolta vagy épp a nemzet tragédiájával indokolta.

Szó se róla, ember legyen a talpán, aki képes egy ilyen hétköznapi életből lírai hőst kikeverni. S valójában Aranynak sem sikerül, talán nem is törekszik rá, mert fontosabb számára a tárgyiaság. „Idegen érzelmeket helyesen tolmácsolni: a legnehezebb feladat költőnek – írja 1853-ban. S így folytatja: „Ki kell vetköznie saját

énjéből, egy egészen más egyén világába kell áthelyezkednie, szóval a legnagyobb *tárgyiasság* mellett lírai érzelmeket költeni: ez nem könnyű dolog. Saját örömeinket, fájdalomunkat önteni dalba, vagy elégiába: ez inkább sikerül; idegen lelkiállapotokat eposzilag vagy drámailag feltüntetni: ez sem oly nehéz; de lírai fokra emelni: valóban az.” A versek beszélőjét kevéssé nevezhetjük versalanynak, inkább a próza felől lehet leírni: narrátor. Ugyan a korai versek közé beszüremkedik némi alanyiség, főként a Petőfihez írottakban (*Kedves Barátom...*, 1847), mint ha Aranynál a meleg érzélem nem a szerelemben, hanem a barátságban mutatkozna meg, oly mértékben, hogy a komolyság és a humoros évődés e szövegekben szinte egy harmonikus szerelem képét rajzolják ki. Már e verslevelekben is megjelenik a másik állandó lírai téma, az alkotással való örök birkózás. „Unszolsz, hogy írjak holmi verseket: / S mily szívesen fogadnék szót neked! / De átkozott gebe az a Pegaz, / Dehogy nyargal, dehogy! csak tipeg az.” Míg a jóbaráttól csak úgy számolatlan ömlenek a versek, Arany örökösen küzd azzal, hogy miért ír és mi az érvénye annak, hogy ír. Nem pusztán a két legválságosabb időszakában, a forradalom után és a lánya halálát (1865) követő években, hanem örökösen. Az alkotás indoklottsága talán a legfőbb problémája. Ez elméleti munkáiból, amelyek az első jelentékeny esztétikai tárgyú írásai a magyar irodalomnak, különösen az *Írányok* címűből is kiolvasható. Nincs meg benne az íráshoz kellő lelkiismereti egyértelműség. Az én szubjektumból való kiiktatásából fakadó esetlegességeket fel akarja cserélni objektív törvényszerűségekre. Ez a csere elvileg sikerül, ám így a vers nem tud startolni a belső anyagból, örökösen kellenek a külső támasztékok, nem pusztán dicsérő szavak, hanem saját meggyőződés is a vers alkotón kívüli szükségyszerűségéről. A forradalmat követő években felerősödik ez a kérdés. Evidenciát, indoklottságot keres a költői megszólaláshoz, s amíg nem tudja elhittetni magával, hogy írni nem más, mint a nemzetet szolgálni, csak botladozik. E szolgálati hozzáállás eredményeként születnek meg a nagykőrösi balladák. Nem az ott töltött évek jó hangulata eredményezi, mert évre év, és egyre rosszabbul érzi ott magát. „Tönkre vagyok téve az unalom és egyhangúság által (...) ez a monotonia megöl” – írja egy 1853-as levélben. Hiába gyötrődik az otléttől, a nemzet szolgálata elég alap ahhoz, hogy írjon, s szülessenek meg azok a főként történelmi balladák, amelyek az irodalomtanítás alapműveivé lettek. Bár Arany a ballada műfajáról nem úgy gondolkodik, mint epikus műről, számára a ballada a lírába csúszik, s e véleményt indokolhatja persze a finom érzélem és környezetábrázolás, de alapvetően mégsem jelenik meg egy karakteres lírai szubjektum. A *Szondi két apródja* vagy a *Rozgonyiné* mögött, ami az első ballada a sorozatból, egy epikus elbeszélőt látunk, az érzelmi tónus pedig a közösségi nemzeti érzés, nem az individuum, hanem a közösség fájdalma. Lehet e műveket bravúros megformáltságuk miatt kiemelni a közéleti üzenet terepéről, ahogyan erre történtek kísérletek, ám ha kivonjuk a korüzenetet, a sorok között megbújó politikai véleményt, valójában a szövegek csak kedves történetekké válnak, szép mondákká a magyar múltból. Ha szeretjük az efféle mondákat, szeretni fogjuk ezeket a verseket, ám ha nincs viszonyulásunk hozzá, akkor persze csak úgy tudunk rájuk nézni, mint látványos költészeti produktumokra. A balladák mellé ez idő tájt felsorakoznak az életképek és leírások. Szinte mindről elmondhatjuk, hogy hosszadalmasak, s úgy jön versszakra versszak, hogy a tartalom nem bővül, csak a hangulat- és környezetfestést,

az önfelelt költői kedvet tudjuk kiolvasni. S persze mi lenne fontosabb egy-egy irodalmi műben, mint a kedv, ami végighajtja az alkotót a művön, ám ha a kedvben nincs elemi felfedeznivágyás, ez a kedv minden tárgyiasultsága ellenére a technikai virtuozitás ügye marad, s ez az ügy: magánügy. Sokszor még olyan kedves és játékos verseknél is ezt érezzük, mint amilyen a *Fülemüle* (1854): elunja az ember. Mintha arányérzék tekintetében volna hiány szerzőnkben, bár lehet, a túlnyúltság az epikum kényszere, vagy netán, ha rosszmájú akarnék lenni, a verselni-tudástól való lenyűgözöttség eredménye.

Az ötvenes években nem csak Arany kerül válságba. A magyar költészet egésze bukdácsol az új körülmények között. A forradalom előtti felhajtóerők megszűntek, s újak nem jelentek meg. Ugyanaz a közönség, ám e közönséget lelkesítő gondolatok kifulladásra. Ráadásul az új költők úgy érzik, a korábbi témák terén minden meg van már írva. Furcsamód az egész magyar költészet beleesik abba a szakadékkba, amibe műkedvelő költők szoktak, hogy mit írjak, ha már minden meg van írva. Nem lehet bordalt írni, mondja a kor polemizáló alkotója, szerelmi líra, ki van végezve, a hazáról, hát jobbat nem lehet, mint Petőfi írt. Egyszerre van toporgás és egyszerre szabadul el a dilettáns pokol a magyar költészetben. Afféle népszokássá lett a versfaragás. A Petőfi-összes volt a receptkönyv, s születnek ez alapján az egyre abszurdabb költemények, ahol netán pipakupak az égbolt, s az ember bagó a halál szájában, a költő könyve gatyába van kötve, s szerelme tüzes, mint a péklapát. Arany is beszáll ebbe a vitába. „Gyöngy, harmat, liliom, szellő, sugár, villám, / Hajnal, korom, szélvész, hattyu, rózsza, hullám, / *Délibáb*, menny, pokol... ha mind egybevésszed: / *Recipe* – és megvan a magyar költészet. // Adj hozzá, ha tetszik, mintegy fölöslegül, / *Holdszugárt*, amelynek *illatja* hegedül, / A remény *húrjából* ezüst *szakállakat*, / És fond *lángostorrá*, mint *esőszálakat*.” A *Poétai recept* (1852) vitriolos gúnnyal parodizálja az epigonokat, s hasonló gondolatokat fogalmaz meg a *Vojtina levelei öccséhez* (1850). Ám Arany csak óvatos duhajként száll be a polémiaiba, versei, melyek személyében senkit nem támadnak, álnéven jelennek meg, vagy épp nem is publikálja, részben, mert alkatilag fél minden fajta konfrontálódástól, részben morális okokból megengedő és elfogadó. Ez az az időszak, amikor a Bach-korszak önkényében, elnémetesítő törvényei közepette a magyarul írt vers nem esztétikai minőséget jelent, hanem a nyelv életben tartását. Ugyanakkor Arany a magánleveleiben korántsem annyira megengedő: „Sohasem láttam annyi gázt és szemetet az irodalomban, kivált a költőiben, mint jelenleg van! Mezitlábos kamaszok hancúzúznak, honn érezve magokat a jól mívelt téreken. Hova fog ez vezetni?” Írja 1850-ben Tompa Mihálynak, az egyedüli barátának, aki a forradalom előtti költészet terepéről megmaradt. Egy másik levélben még keményebben fogalmaz: „Iszonyú sok lerúdálni való állat kezdi rágni a bogáncskórót a Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból túrnunk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól.”

A kor líraválságát sokszor indokolja az irodalomtörténet egyszerűen a szabadságharc utáni kiábrándultsággal, holott nem ez hozza zavarba a költőket, hanem hogy elvész a megszólalás korábbi pozíciója. Mert nem pusztán az az alapkérdés, hogy ki beszél a versben, hanem hogy honnan. A nagy társadalmi átalakulások korántsem a pszichés sokkal bénítják le az alkotókat, egy ilyen ütés akár még

megtermékenyítő is lehetne, hanem hogy nem tudni, hol van az alkotói szemlélet pozíciója, honnét nézhet rá a világra, s ha végül megtalálná, ránéz a világra, s nem tudja mi micsoda, mert minden mozgásban van, s nem lehet a dolgokat tetten érni. Ez volt 1849, ez Trianon és ez 1990 után. De a társadalmi mozgástól függetlenül hasonló problémák jelennek meg az egyes alkotók pályáivén is. A szemléleti pozíció bemerevedése hozza az önutánzó műveket, amelyek biztonságosan adják a megszokottat. Ahhoz hogy új kihívások kerülhessenek a műbe, újra kell pozicionálnia magát az alkotónak, s erről a helyről újra kell értelmezni a világot. Ez az alkotói gesztus elkerülhetetlen alapvetése a megújulásnak, ugyanakkor a jó kimenetelre nincs biztosíték. Ki tudhatja előre, hogy képes-e az alkotó az újrahelyezkedésre, vagy a végeredmény épp az lesz, hogy a régit elveszíti, az újat viszont nem találja idő és elegendő erő híján. Ráadásul a közönség soha nem fogja visszaigazolni a mozgást, hiszen a megszokottat várja. Ezért hatalmas tett Arany öregkori lírafordulata, ám még lépünk kicsit korábbra vissza.

Arany lírai vonulatának másik csapása a természetlira. A számtalan, főleg az őszit favorizáló, időjárásjelentő vers közül, melyek legtöbbje allegóriába fut, talán a *Juliskának* című a legmegragadóbb, s egyben jelzi, hogy a Petőfi-barátság mellett itt van egy mély intimitás, érzelmi érintettség. Nem lehet csodálkozni, hogy Arany második nagy depresszióját Juliska váratlan halála okozza 1865-ben. Ha belemelegyünk kicsit ennek a zárkózott és szégyellős lírikusnak a lelkébe, itt biztosan megreped a mi szívünk is, ahogyan megrepedt az övé. Ebből a repedésből született a magyar költészet legmegrendítőbb töredéke, a *Juliska emlékezete*: „Mióta rombadőlt oltáridon, Hazám, / A honfi legszentebb könnyével áldozám, / Mint egy Jeremiás nyögdelve bánatom’, / Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon: / - - -
----- *Nagyon fáj! nem megy!*” Nem megyek bele, hogy e vers mit jelent eltávolítás és személyesség tekintetében, inkább megtörlöm a szemem.

Van még egy lírai vonulat, amit kiolvashatunk az életműből, s ami elvezet az utolsó költői korszakhoz, ez pedig az időhöz való viszony. Azért is különösen fontos ez, hisz Arany már egészen fiatalon rendkívül öregnek érzi magát. Alig jut bele a harmincas éveibe, már az elmúlás fölött sajnálkozik. „Évek, ti még jövődő évek, / Kiket reményem megtagad, / Előlegezni mért siettek / Hajam közé ősz szálakat?” – indul ekként az ötvenben írott vers, ekkor még nincs 33 éves. Az életet örökösen vesztésként megélő költő újra és újra visszatér az idő múlásához, mint a lét alapvető tragédiaélményéhez, ám igazán autentikussá és áthatóvá akkor válik, amikor valódi öregséget él meg, s korábbi költői és eszmei fegyvertárát sutba dobva szólal meg. Sokéves hallgatás után (melynek nem csak a magánéleti nehézségek voltak az okai, hanem, hogy végérvényesen bebizonyosodott, hogy a magyar társadalom túllépett azon az eszmeiségen, amire Arany az egész költészetét építette), nyugdíjaztatását követően élete utolsó öt évében újra visszatér a költészethez. Most épp úgy, ahogyan *Az elveszett alkotmány* esetében, csak magának ír. A magának írt versekről lemállik az ideológiai ballaszt, az erény, ami eddig mérőónja és egyben irányadója volt költészetének, elillan, a nemzet mint eszmeiség felszámolódik, legfeljebb tréfásan kerül képbe, mint a honvédek sírversében („Itt *nyugosznak* a honvédek: / Könnyű nekik, mert nem *élnék!*”, 1878–79) vagy a *Szózatot* parodizáló töredékben („Hasadnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar! / Bölcsődtől kezd-

ve sírodig / Ezt ápold, ezt takard.”, 1880). Az *Őszikék*ben – e nagyon nehezen megszerethető cím alatt összegyűjtve – olyan versek vannak, amelyekben az alkotó végleg megszabadul a közösségi nehezékektől, az oly alaposan kimunkált közösségi vagy közösséginek vélt érzelmektől. Egyszerűen és kiszolgáltatottan áll előttünk egy idősebb, betegeskedő lírai hős. Itt énaazonos, hiszen mindig erre készült: öregnek lenni. A karriertől, sikertől idegenkedő, a szerelmet, magánéletet mindig is szégyellő költő ezt az élethelyzetet el tudja fogadni, mint lírai alaphelyzetet. Itt olyan, mint mi vagyunk: esendő. Mögötte van egy élet, egy hatalmas kudarc, mely kudarc bizonyítéka épp e versek megléte. Arany az *Őszikék*kel belép a modern társadalomba. Várost látunk körülötte, valódi embereket (érdemes csak a *Hídavatás* tablójára pillantani: milyen mai, milyen eleven), nem bőgatyás parasztokat vagy aranyos mentékbe bűjtött történelmi hősokeket. És embert látunk, aki vizsgálja a körülötte lévő világot, a város és a városi nép működését, és vizsgálja saját belső szerkezetét. Nem teljesen szerzetlen ez a sorozat, de mégis radikális fordulat az életműben, s egyben olyan fordulat, aminek révén Arany behelyeződik a modern költészet sodrába. A legfundamentalistább, a restaurációt hirdető alkotó, íme, kilép saját keretrendszeréből. Már az első vers, *A lepke* nyitánya („Zöld lepke, mint hulló levél, / Melyet tovább legyint a szél”, 1877) mutatja, hogy itt nem lesznek gigantikus képek, allegorikus titkos üzenetek, csak szép egyszerűség, lírai realizmus. A legjobb darabokban, különösen a rövidebbekben (mert a túlrtság a hosszabbaknál itt is elő-előfordul), tisztán mutatkozik meg az önvizsgálat, nincs lo-csogás, mellébeszélés, önsajnálát. Nem lehet nem álmélnodni a szinte öregkori fitnessprogramot hirdető, kedvesen önironikus remeklésen, az *Elkészt* címűn: „Kés-sőn keltél, öreg! hova indulsz már ma? / Nyakadon a vénség tehetetlen járma; / Messze utad célját soha el nem éred: / Jobb, ha maradsz s »lelent napodat dicsé-red.« / »Tudom, sikerültén sohasem örülök, / Szándékomnak tán már elején ki-dűlök: / De hiú tett is jobb áldatlan panasznál: / Úz gondot, unalmat, és a mozgás használ.«” S persze itt sorolni lehetne a jobbnál jobb verseket, amelyeket Arany, ki-baktatva a Városligetbe vagy épp a Margitszigetre írt abba a híres kapcsos könyv-be. Nem akar már semmit elérni, nem akarja a népet tanítani, az igazi magyar jel-lemet megfogalmazni, csak leírni, amit érez. „Szép a független nyugalom: / Megér-leli egy-egy dalom; / Nem mintha nem volnék beteg, / De nyugtat az, hogy – *lehe-tek*” (*Így is jó*, 1877). Sokan látták ezt a kis törékeny öreget, amint ott írta a verse-ket. Állítólag, mikor a *Tölgyek alatt* (1877) című költeményt írta, épp József főher-ceg sétált arra, s belekukkantott a kapcsos könyvbe. Ó, kedves Arany, mondta a főúr, maga fantasztikus költő, de nem jó botanikus, ezek itt hársak, a tölgyek kicsit arrébb vannak. A játékos anekdota, bár ironizál a költőn, valójában megsimogatja. Nem a népköltészet öleli keblére, nem a homogén magyar nemzet, ami nincs, ha-nem a városi legenda, mert végre része lett annak a közösségnek, amiben élt.

Beöltözve, alaposan bebugyolálva ment mindig a sétáira, állítólag volt egy kis házilag eszkábált szerkezete az Akadémia épületében lévő lakásában, ami a széle-rősséget mutatta. Egy októberi napon, 1882-ben, hűvös volt, a szigeten sétált, s ki-gombolta a kabátját, hogy megnézzze az óráját. Idő volt. Rossz idő. Meghült, aztán október 22-én meghalt. Úgy távozott, ahogyan élt, csendben, szerényen, épp azon a napon, amikor a Duna-parton felavatták a Petőfi-szobrot.